

Եւ երկիրները կըրթուած համախումբ
Մեծ սոսկումով սուգ բըռնեցին ձեր մահուան,
Խանգարուեցաւ հըրճուանքներու բիւր աղուամբ,
— Այրած սըրտի մըխիթարանը մ'ընդունայն:

Ես կարեկից կ'ըլլամ սըրտով մը անկեղծ,
Ով Ֆիրդինանդ, անմեղներուն ձեր երեք.
Ինչ մըթագնող աչիկներով՝ դիակ մ'եղծ
Պիտի տեսնեն իրենց ծնողն ուր երէկ
Բիւր զըգուանքով կը սիրէին խնամէին,
Մինչդեռ այսօր՝ չեն ողջոյն մ'իսկ տար յետին...
Քրնքուշ սըրտերն ինչ խոցումով պիտ' ըզզան
Բեռը վըշտին՝ որք մընալու յաւիտեան...

Բայց երբ ձեզի ես կարեկցիմ, իշխաններ,
Ինչպէս կըրնամ չ'յիշել նաև լալագին
Խեղճ որբուկներն հայրենիքիս՝ միշտ անտէր,
Չունին հացն իսկ, չունին ըզգեստ մը հագին...

Դուք քանի՞ դար, Պետութիւններ մեծազօր,
Մեր վըշտերուն անկարեկիր մընացիք.
Չեր ըսփոփանքը խաղալիկ մ'է ցայսօր,
Դեռ կը հեծեն հարիւր հազար որք անձինք:

Ով Աստուծոյ իշխանիկներ նախորեալ,
Ներողամիտ ազօթեցէք սըրտագին
Անոր ի նպաստ որ խելայեղ գործեց չար
Աթիւղով ձեզ աղիողորմ սուգ կըրկին:

Որքը սակայն հաց մուրացող Տարօնի՝
Պիտ' ազօթէ որ Տէր ինքնին լուծէ քէն,
Իւր շանթաշէշտ ցասումն ահեղ տայ ձօնի
Անոնց որ որքն հացիկէն ալ կու զըրկին:

Հ. Գր. Այրենիշ

ՖՐԱՆՉԵՍԹՈՅ Տ. ❀ ❀ ❀

❀ ❀ ❀ ԿՈՒԷՐՐԱԾԻ

Վերածնունդի գրիչներն գրեթէ ամէնքն
ալ մի և նոյն նպատակի ներշնչումն ու
նին, իտալ՝ Ռոմանզիկ դարոցի կազմա-
կերպողն՝ իր խօսեցեալքին մէջ և թա-
արերգութիւններուն մէջ իտալիոյ անկումն,
ժողովրդեան թշուառութիւնը և անմիա-
բանութիւնը կ'ողբայ, կը յանդիմանէ:

Հետևողներն ալ մի և նոյն հոգեբանու-
թիւնը կ'արտայայտեն: Հայրենիք և Ա-
զատութիւն՝ իտալական վերածնունդի գի-
տանշանն են:

Կուէրածի ծնած 1804ին ի Լիվոռնոյ,
կ'ապրի մինչև Մանթոնիի վերջին տարին՝
1873: Պատմական վիպասաններուն մէջ
ամենէն հանճարեղներէն է: Իր վարույց
անհանդարտ ու կրակոտ պատկերը, նկա-
րած է վիպասանութիւններուն մէջ: Նա
հիացողն է Պայրընի, տենչացող ազատու-

թեան ու յեղափոխութեան, որով տամուս վեց տարեկան հասակին՝ կը վռնտուի Բիզայի համալսարանէն: Բուռն հայրենասէր, եռանդուն ուսմկապետական, կուէրբաժծի՝ աստին մը պաշտուելու չափ սիրուեցաւ իտալիոյ երիտասարդութեան:

Հեղինակիս վէպերուն գոյները ընդհանրապէս սաստիկ ուժեղ ու տխուր են: Գլխաւոր գործերէն մին է Պեկեփեկի ձաւ կատամարտը: Այս դէպքը իտալիոյ միջին դարու պատմութեան մէջ կարեւոր էջեր գրաւած է: Անոր դիւցազնները ԺԳ դարուն մէջ կ'ապրին:

Կարողուս Անժուցին, Լուի Թ. Ֆրանսայի թագաւորին եղբայրը, իտալացի իշխաններուն զոհմամբ իտալիա կ'իջնէ Փրեզերիկ Բ. ի որդւոյն՝ Մանֆրէտին ձեռքէն գրաւելու իտալիան, Նաբոլիի եւ Սիկիլիոյ թագաւորութիւնները. վասն զի Սվեփիոյ զերման թագաւորը միանգամայն կը բռնանայ Եկեղեցւոյ երկիրներուն, ինչպէս իշխաններուն ու կոմսերուն վրայ: Այս վերջինները յոգնած օտար լուծին ներքեւ տքալէն, կը դիմեն ուրիշ օտարի մը, Ֆրանսացի բռնաւորի մը: Եւ իրենց մէջ նշանաւոր են Քազերդայի ու Չէլլրիի կոմսերը՝ Նախապէս երկուքն ալ Մանֆրէտին անգթութիւնէն, բուն արքանեակ, ու յետոյ ախոյեան՝ Ռիւնալտոյ, Քազերդայի կոմսը, կ'ամուսնանայ այդ կնոջ հետ, զոր սիրած էր Մանֆրէտ ժամանակին: Սա կը հրամայէ կոմսին մէջ տեղէն վերցնել այդ կինը, որ իրեն սիրոյն պտուղը կը կրէր: Հրամանը կը կատարուի: Դաշոյնահար մօր հոգեվարքին մէջ լոյս կը տեսնէ Մանֆրէտին բնական որդին: Քազերդան կը խնայէ նորածնին, ապագային մէջ վրէժխնդրութեան տենչով: Այդ վայրկեանէն ծածուկ ատելութիւն մըն է որ անոր սրտին մէջ դաւ կը նւիրէ իր թագաւորին դէմ:

Ռուճիէրոյ, այս է տղուն անունը, կը մեծնայ, վայելչագեղ հասակովը, արի բնաւորութեամբը եւ Քազերդային միջնորդութեամբ Մանֆրէտին թիկնապահը կ'ըլլայ: Հայր եւ որդի իրարու անծանօթ են: Քազերդան կը սկսի իր վրէժի դերը գործա-

դրել: Նա Ռուճիէրոյին ականջը կը լեցնէ ըսելով թէ «Մանֆրէտ» ըստ հայրդ Հէնրիկոսը սպաննեց, որպէս զի ինքը թագաւորէ»: Ու ասով վրէժխնդրութեան ոգին կը վառէ կրակոտ երիտասարդի սրտին մէջ որ պաշտելու չափ կը սիրէր իր թագաւորը, և անոր հաւատարմութիւն երաշխեցեր էր: Քազերդային թելադրանքը կը յաղթանակէ երիտասարդ թիկնապահի սիրոյն: Ռուճիէրոյ, Կարողուս Անժուցի բանակին կ'առաջնորդէ դէպ ի հօրը երկիրներուն. քիչ վերջ կը հասկնայ որ իրեն հայրը Հէնրիկոսը չէ, ու կ'իմանայ Քազերդային խտրեքայութիւնները: Բայց ժամանակը անցեր էր: Անծանօթարար թագաւորին քով կը դառնայ, կ'օգնէ անոր ու մատնիչները կը յայտնէ:

Պեկեփեկի ձալատարմարտը կը ցուցնէ կուէրբաժծի հանճարը: Լաբլիւրիդ մըն է անոր ամբողջութիւնը. սակայն վիպասանը դիւրութեամբ վար կ'առնու ուղիները ընդհատող ցանկը: Ռուճիէրոյի հոգեկան տանջանքը, տագնապը, ու զղջումը իր թագաւորը մատնելուն համար՝ տպաւորիչ նշկարագիր մ'ունին: Բայց ընդհանուր վիպասանութեան մէջ հեղինակը մեծ ճիգ մ'ունի տխուր գիծերով, մութ գոյներով նկարելու իր անձնաւորութիւնները եւ վայրերն ու դէպքերը պատմելու: Վիպական ժպիտը ըստէպ չունի, որով, բռնի՝ ամէն բան միակերպ պատկերներով կը ներկայանայ երբեմն:

Վիպական դերը ունին Ռուճիէրոյ եւ Եոլ՝ Մանֆրէտին աղջիկը: Կը սիրեն զիրար, սաստիկ: Երկուքն ալ մի եւ նոյն տրտմաթախիծ կենդանութիւնը, մի եւ նոյն հոգեբանութիւնը կը կրեն իրենց սիրոյ տանջանքին մէջ: Տանջուած ըլլալուն համար կը սիրեն զիրար. եւ իրենց ամէն մի խօսքին ու շարժումին մէջ յուսահատութեան փոյթ մը կայ: Առանց ապրելու՝ կեանքէն տփզոհ են ու զգուած:

Ամէն մի տխուր դէպքերու առջև կուէրբաժծի միջնադարեան զուշակութիւններով ու բնագոյններով կը խճողէ պատկերը, աւելի խտութիւն ու կենդանութիւն տալու համար: Յաճախ, նա գլուխներուն սկիզբը

կը դնէ՝ երկայն, լուրջ, իմաստասիրական խորհրդածութիւններ, որոնց նպատակն է նոր գլուխը նախորդին խորհրդաւոր վերջարանին հանգուցել: Սակայն այս ոճը այնքան յաճախ գործածուած է որ ձանձրանալի կը դառնայ ընթերցողին ու կը պաղեցնէ ընթերցման տենդը: Կը սիրէ ան խորհրդաւոր հարցումներու կուտակումը, յոգնեցնելու չափ կը տողէ անոնցմէ: Կը սիրէ ան, մէկ խօսքով, երկայնաբանութիւնը, տխուրն ու յուսահատականը չափազանցօրէն կը նսեմացնէ: Տեղ տեղ Ռուսիէ-րոյին յուսահատ հոգեւանջութիւնը այնքան սաստիկ է որ ընթերցողն փոխանակ զգացողութեամբ, անտարբեր ցրտութեամբ մը կը հետևի դէպքերուն: Անկապ միջադէպերով, որոնցմէ՝ Մեսսիէնիլա, վիպական ու թատերական ամենագեղեցիկ նկարներէն մին է, կը դանդաղցնէ վիպասանութեան ընթացքը:

Կուէրբաժժի Պենկվեկի ձակատամարտին մէջ ունի վիպական շատ թերութիւններ, սակայն անոնք կատարելութիւնները չեն կրնար ոչնչացնել: Երբեմն նկարագրութիւնները այնպիսի թարմութիւն ունին, մանաւանդ ռազմի ու մենամարտի պատկերները այնքան իրական են որ շլացուցիչ տպաւորութիւն մը կ'ապրան: Հիւսնալի է Մանֆրէտին սարակինոս զինուորներուն նկարագիրը, անոնց իշուստֆ զօրապետին գառազ վեհանձնութիւնը: Ռուսիէրոյի և Կինոյ ասպետի, որ վէպիս վսեմ ու գեղեցիկ դէմքերէն մին է, մղած մենամարտը ֆրանսացի ասպետներուն դէմ այնքան գեղեցիկ է որ իրական կրկնէսի մը երեւոյթն ունի անոնց կռուի արագութեամբ: Կուտ զրահներուն խորասկզբում, զինքներու շաշիւնը, ասպետներու խոյանքն ու բաղիտումը, Կուէրբաժժի զօրեղ ու ճարտար գրչին ներքեւ սահմուկիչ հմայք կը ցոլացնեն: Սան Ժերմանոյի ճակատամարտը, ուր Ռուսիէրոյ իր մատնուած հօրը օգնութեան կը հասնի, հոմերական աշխուժութիւն մ'ունի, համառօտ, կորովի:

Հեղինակը, սակայն, իր ամբողջ եռանդը, մտածումի և երևակայութեան բոլոր

ուժեղ ու գունեղ խանդը պահած է Մանֆրէտի վերջին օրուան, Պենկվեկի ձակատամարտին, վիպասանութեան վերնագիւղը, վերջարանը ու ամբողջ ոգին, կեանքը: Հեկտորի և Անտրոմաքի հանդիպումը Իլիականին ամենէն հիանալի ու բնական պատկերներէն մին է: Յոյն բանաստեղծի նկարագրէն վար չմնար՝ Մանֆրէտին հանդիպումն ու հրաժեշտը իր կնոջ, աղջկան և որդոյն: Կուէրբաժժի գրչին ամենէն զրաւիչ ու սրտասարսուռ պատկերներէն մին է. մանծոնեան՝ ճնջուչ ու բնական նկարագրին հետ, հեղինակին յատուկ ուժեղութեան՝ հիասքանչ գունախառնումի ճոխ նկարն է:

Տանդէ Կուէրֆներու ու Կիպէլլիններու կռիւները քրեղուտ ատեն Աստուածային կատակերգութեանը մէջ, աստուածութեամբ ու զայրոյթով լի զօրիքը կամ քաւարանի տանջանքներուն կը դատապարտէ իրեն թշնամիները, անխորի միթրակիրն ու թագաւորը: Պենկվէնդի դաշտին վրայ երբ այս երկու կուսակցութիւնները իրարու կը հանդիպին, Կուէրբաժժի ողբագին հառաչանքը երկտող մը կը նետէ եղբայրասպան մարտին վրայ, հակիրճ ու սրտարուխ, վերտառութեան մը նուիրականութեամբ օծուած: Էլ յանկարծ, ողբը կը փոխուի մեղադրանքի և յետոյ աստուածութեան՝ անոնց դէմ՝ որոնք օտար թշնամին խալիւս կը հրաւիրեն ու կ'օգնեն անոր: Պատերազմը դիւցազնօրէն նկարագրուած է, եռուղեւ աշխուժութիւն մը կը տրիչ: Կուէրֆներ ու Ֆրանսացիք մատնութեամբ և ասպետական օրինաց հակառակ միջոցներով կը յաղթեն: Ռուսիէրոյ, Պենկվէնդի դիւցազը, կը խորտակէ զրահներ, կը տապալին ասպետներ. նա Սիվիլոյ արծիւը ձեռքին մէջ սուր կը տեղացնէ թշնամիներուն վրայ... Մանֆրէտ, հաւատարիմ փառքած անձնապահ ասպետներով կը մտնէ խառնուրդին մէջ...

Վրէժը (La vendetta), վէպիս վերջին գլուխը, Կուէրբաժժի բուռն երևակայութեան ահաւոր նկարագիրներէն մին է: Գիշեր և կնկաւոր թիկնոցի մէջ փախչ

Թուած մարդ մը, լապտեր ի ձեռին կ'իջնէ Պենեվէնդի դաշտին վրայ: Վայրագ տենչով մը, անտարբեր, արհամարհոտ ցըրտութեամբ կ'անցնի վիրաւորներու ճիւղերուն, հոգեվարներու հոնդիւնին մէջէն, մերթ ընդ մերթ լապտերը մօտեցնելով դեռ սպառող դիակներուն վրայ: Նա դիակակոյտի մը շուրջը յանկարծ կանգ կ'առնու: Վրէժի գազանութեամբ ոգևորուած կ'որոնէ դիակաւալ ասպետներուն մէջ, ու կը գտնէ Մանֆրէտը կիսամեռ: Մանֆրէտ խարուած գիշերաշրջիկին կրօնաւորի կերպարանքէն, հոգևոր օգնութիւն կը խնդրէ: Ոճիրներու խոստովանութիւնը կը սկսի ան: Կը յայտնէ Մանֆրէտ թէ ինքն էր իրեն հայրը Փրեդերիկը սպաննողը: Ու քիչ ետքը, անծանօթը վայրագ հրճուանօք կը պատուէ երեսին քողը, ինք զինքը կը յայտնէ Քաղերդայի կոմսը, Մանֆրէտին երբեմնի արբանեակը, մատնիչը, վրիժառուն, որ կը փափագէր՝ դժոխային բերկրութեամբ դիտել իր թագաւորին խղճահար հոգետանջ մահը:

Կուէրածծի իր նկարագրին սաստկութիւնը, կորովի անյողդող բնոյթը Մանֆրէտի անձին վրայ գծած է: Սա՛ մարդոջ վիպասանութեան մէջ, ամենավսեմ, ցայտուն դէմքերէն մին է, կատարեալ ասպետ, թէպէտեւ աւելորդապաշտական զգացումներով, խղճահարութեամբը տանջուած. սակայն անընկճելի կորովովը ահաւոր կը հանդիսանայ իր թշնամիներուն և ապստամբներուն, նաև անընկճելի կը մնայ իր զղումին վրայ:

«Ըսէ ինձի, կը գոչէ Քաղերդան, ի՞նչ պիտի ըսես դատաստանին օրը հօրդ սպանման համար:

— Իմ զղումս...

— Եւ Գոնրատին համար... (վասն զի Մանֆրէտ այս եղբայրն ալ թունաւորած էր):

— Իմ զղումս...

— Եւ որդւո՞յդ համար...

— Որ որդւոյս...

Քաղերդան քիչ հեռուն «Ե՛ր, Ե՛ր» մրմնջող կիսամեռ դիակը քաշքշելով կը

բերէ, կը նետէ Մանֆրէտին գիրկը, վայրագօրէն պոռաւով:

— Ահա՛ որդիդ... վրէժս լրացաւ...

Ու յետոյ լապտերին լուսովը կը դիտէ այդ դիակնացող երկու մարմինները:

Մանֆրէտ կը ճանչնայ երիտասարդը: «Ո՛հ Ռուճիէրոյ, ո՛հ, որդեակ իմ...

Երիտասարդը, ցուրտ, մահաաւարտու կոպերը կը բանայ ու կը հարցնէ.

— Ո՛ր եմ:

— Թագաւորի մը... հօ՛րդ բազկացը մէջ, կը պատասխանէ կոմսը:

— Հայր, թագաւոր: Ո՛վ է հայրս, դո՛ւն Մանֆրէտ...

— Հրճուէ՛ բազուկներուն մէջ հօրդ զոր մատներէն: Ուրախացիր հայրասպան հօրդ վրայ նայելէն. կը յարէ Քաղերդան:

Ռուճիէրոյ իր բազուկներու մէջ կը մեռնի, ու Մանֆրէտ ներում խնդրելով հօրմէն, զոր բարձրու ներքև խղած էր, և եղբորմէն՝ զոր թունաւորեց, և գերեզմանի քաղցրութիւնը երազելով ու ներելով Քաղերդայի կոմսին, որդւոյն կը հետևի: Կոմսը լուսանքներու, անէճքի հեղեղ մը թափելով անոր գլխին, յամառ իր վրէժին մէջ, լապտերին լոյսը կ'ուղղէ անոր երեսը, դիտելու համար ջղերու ցնցումները, ականջը կը սրէ՝ կէտ առ կէտ իմանալու անոր հառաչանքներուն ձայնը, ու երբ Մանֆրէտ կը մեռնի, նա կ'ելլէ, կը նետէ լապտերն, գահավիժաբար կը վազէ, ոտնակոխելով դիակները, իյնալով ելլելով խորտակուած գէնքերու վրայ, վիրաւոր, խեղացնոր, հայհոյելով ու անիծելով, երեսը զլուխը՝ բռնցի կը հարուածէ ու կը պոռայ «Մեռաւ ան... ու չյուսահատեցաւ»:

Վէպը հոս կը լմնայ. բայց զրքիս վերջը համառօտաբար կը տեղեկանանք թէ՛ ինչպէս Ռիչարտոյ Քաղերդայի կոմսը յուսահատած ինքզինքը կը կախէ, և թէ ինչպէս Մանֆրէտին ընտանիքը գերի բռնուելով կը սպաննուի Կարոլոս Անժուսի ցիէն:

Ֆիրեհեցիի Պաշարտունը¹, վերոհիքա Ջիպո որ աւելի հռչակ ունեցաւ, իրապէրս (որ սիւնի, Պհապրիլէ Չեկի վէպերն ալ մի և նոյն դրոշմը ունին, ինչ որ ունի Պհեհե վեհդի ձալատամարտը. ընթերցողն զրեթէ միշտ նոյն թերութիւններու և մի և նոյն կատարելութիւններու պիտի հանդիպի. անգուսպ² բարկութեան ատեն, անգուսպ և աւելորդ ճոռմարանութեանցը մէջ, կուէրբածի, ցատումն յազգեցնելու համար կը կուտակէ անէծք, լուտանք, զոհացընելու համար լեզուական հմտութիւնը, բուռն երեսակայութիւնը, կ'երկարէ նկարագիր ու դէպք, խորհրդաւորն ու տիւրըր շեշտեղով ստէպ և ուժգնօրէն: Ընթերցողն կուէրբածիի նկարագիրներուն մէջ յանկարծական ու տենդոտ հիացումներ ու սարսուռ կ'ունենայ: Անոր երկու վէպիկները իյ պոքո նկ մուքո (Il buco nel muro), և Լա սերպիկինա (La serpicina), որոնց մէջ զխաւոր թերութիւնները չկան՝ շատ աւելի գրական յաջողութիւն գտած են, մանաւանդ վերջինը՝ պատմութեան ու ճշգրտութեան պզտիկ գլուխ գործոց մըն է: Վերածնունդի գրիչներուն մէջ ոճի յստակութեան և լեզուի ներդաշնակութեան մէջ Մանծոնիի և Լէորարտիի ոչ որ հասաւ. կուէրբածի լեզուական հրմտութեամբ ու գրական ոճով անոնցմէ վար չմնաց: Սակայն, բուռն երեսակայութեամբ ընկճուած, անհանդարտ ու միշտ հալածուած կեանքովը դառնացած, իր զգացումները եղան վէպեր:

Ինչպէս կ'ըսէ Մարդիի «Եղաւ ան, պատանի առանց սիրոյ, պատանի առանց գգուանքի, պէտք էր զանի հեզացնել, դատնացուցին»՝ Նամակները, ընդհակառակն, թէպէտ և կորովի են, բայց, պարզութեան ու սիրոյ զեղումներ ունին, մանաւանդ առ Ֆրանչէսքինոյ Միքէլէ կուէրբածի զբաժները: Նա ունի նաև ճանի մը պատմական զրուածներ, որոնք

իրեն գործերուն վրայ թիւ միայն կ'աւելցնեն:

Կուէրբածի երբ Քորսիցայէ, իր աքսորավայրէն կը փախչի, և 1859էն ետքը խորհրդարանի երեսփոխան կ'ընտրուի, Մանծոնիին հետ միասին կը գործէ. բայց ինք շուտով կը քաշուի քաղաքական ասպարէզէն:

Միլանցի ու Լիվոռնոցի այս երկու վիպասանները հայրենասիրութեան և ազատութեան շեփորը հնչեցուցին վերածնող իտալիոյ. մին անցեալ գրական կեանքը՝ զեռ կ'ապրի, միւսը՝ հիացումի առարկայ ըլլալէ կը դադրի:

Հ. Յ. Բ.

ՊԱՏԵՐԱԶՄՆ ՈՒ ՊԱՆԳԱՆԵԱՆ

ՊԵՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ՄԵՄ ՈՒ ՓՈՔԻ ՀԱՒԱՍԱՐԱԿՆՈՒԹԻՒՆԸ

Այս անգամ ալ Ռուսաստանը, եթէ ոչ ընդհանուր կացութեան վճռատուն է, այս բացատրութեան տրուած սովորական իմաստով, այլ սակայն դարձեալ այն ազգն է որ իւր շարժմամբ պիտի սահմանէ թէ արդեօք պէտք է կամ ոչ՝ ծագի այն ահաւոր եւրոպական պատերազմը, որմէ այնքան տարիներէ ի վեր քաղաքագիտութիւնը ջանացած է խուսափել, կամ գէթ՝ յապաղել զայն, անոնց կարծիքին համաձայն որ զայն միշտ անխուսափելի հաւմարած էին քիչ կամ շատ երկար ժամանակի մը մէջ:

Մէկ դարի ընթացքին մէջ (— այսինքն ղեննայի ժողովին ատենէն ի վեր, որուն բուն գալ տարի հարիւրամեայ յիշատակն է —) երրորդ անգամն է որ Արեւելեան խնդիրը հին աշխարհի մեծ պետութիւնները մին միւսին դէմ կը նախատեսնէ: Միւս ամէն պատերազմները որ այս ժամանակի շրջանին մէջ եւրոպայի խաղա-

1. Այս գործը դատապարտուած է Ս. Նիկեդիէն և Indexի մէջ անցած է անհիշող բարբաճմանց համար, ի. Բ.